

TEMA-ARTIKEL

Svenska kyrkan stänger porten för Luther

Johannes Heuman

Det lutherska arvet har i samband med 500-årsjubileet blivit ett infekterat ämne inom Svenska kyrkan. Kritiken växer mot att kyrkan alltmer övergett Luthers teologi till förmån för dagspolitiska frågor. En av kritikerna är teologen och lutherkännaren Tomas Appelqvist som menar att de politiska utspelen inte är förenliga med reformationens idéer. Appelqvist efterlyser en starkare teologisk övertygelse och anser att Svenska kyrkans nuvarande hierarkier bör avvecklas.

Det har blivit något av en kliché att hävda den lutherska världsbildens betydelse för svenskheten. I få andra länder anses reformationen ha varit så framgångsrik som i Sverige under 1500-talet. En orsak var att de lutherska frihetsvindarna från den teologiska fakulteten i Wittenberg kom att bli en del i framväxten av den svenska nationalstaten. I modern tid har dock kyrkans roll i det svenska nationsbygget starkt rubbats. Tunga företrädare inom kyrkan bedriver politiska kampanjer i dagsaktuella frågor som inte sällan går emot den svenska riksdagsmajoriteten. I Johan Sundeens aktuella bok *68-kyrkan* (se *Respons* 2:2017) skildras hur en liten men inflytelserik grupp teologer och präster, från mitten av 60-talet

till kalla krigets slut, framgångsrikt arbetade för att föra statskyrkans budskap i vänsterriktning.

Huruvida detta politiska engagemang ligger i linje med reformationens idéer råder det delade meningar om och frågans betydelse har inte minskat i samband med Luthers jubileumsår. Nyligen hävdade Cristina Grenholm på *Dagens Nyheter*s kultursida att kyrkans politiska engagemang inte står i motsättning till Luthers så kallade tvåregementslära, det vill säga uppdelningen av det världsliga och andliga. Hon menar att en ensidig tolkning av denna gränsdragning har bidragit till en luthersk passivitet som i historisk tid hjälpte till att bana vägen för nazismen under 1930-talet. Kyrkans engagemang för flyktingar, antirasism, genus, klimat och interreligiösa relationer ska alltså ses mot bakgrund av detta historiska haveri. Som kyrkosekreterare och chef för sekretariatet för teologi och ekumenik vid Svenska kyrkans nationella kansli innehar Grenholm en av de högsta teologiska positionerna i Sverige. Hon är representativ för en tongivande strömning inom kyrkan som i någon mening är arvtagare till det politiska engagemang som Sundeens avhandling tecknar.

Det finns dock en stark teologisk kritik mot denna hållning. För en utomstående betraktare till denna konflikt kan det tyckas paradoxalt att det oftare är bland de mer bibeltrogna teologerna och prästerna som motståndet till Svenska kyrkans politiska samhällsengagemang är som störst. Inom islam tycks förhållandet snarare vara det omvända när det gäller religiösa anspråk i samhället. Ofta handlar emellertid kritiken mot Svenska kyrkan om att den som toppstyrd organisation försöker ge en politisk röst till sex miljoner medlemmar. En tongivande kritiker i detta avseende är till exempel teologen och skribenten Annika Borg som just argumenterat för att det andliga ska skiljas från det världsliga i den lutherska teologin. Tolkningen tar stöd i Matteusevangeliets bibelord om att ge kejsaren det som tillhör kejsaren och Gud det som tillhör Gud. Kyrkan ska med andra ord hjälpa utsatta människor men hålla fingrarna borta från regeringspolitik – en tolkning som ligger nära de sekulära grundprinciper som format den västerländska demokratin.

En liknande hållning företräds av teologen Tomas Appelqvist, verksam vid Karlstads universitet, som för några år sedan skrev en uppmärksam avhandling om Luthers böneteologi, där han studerar reformatorns syn på bönen utifrån ett stort antal texter. Appelqvist har också i bland annat den kristna idétidskriften

Evangelium argumenterat för vikten av att återgå till den tidiga lutherdomen och betonat betydelsen av reformationens teologiska texter från 1500-talet. Han har vidare kritiserat Svenska kyrkans politiska utspel och brist på förankring i den lutherska teologin. *Respons* ringde upp Appelqvist någon vecka efter Grenholms utspel i *Dagens Nyheter* för att diskutera det lutherska arvets ställning inom Svenska kyrkan i dag.

Respons: *Vad tycker du är mest viktigt i det lutherska arvet för Svenska kyrkan?*

Appelqvist: Det lutherska arvet är alltid bibliskt orienterat så det måste ju handla om att läsa Bibelns skrifter. Sedan är det vissa principer från lutherdomens inledning som de flesta åtminstone erkänner var en god tanke, det handlar då om de fyra ”allena”: nåden allena, tron allena, skriften allena och Kristus allena. De fyra lutherska principerna är viktiga då de bär upp alla konkreta slutledningar som finns i luthersk teologi och som ofta kan framstå som spetsfundigheter. Det är viktigt att förstå de här fyra principerna rätt och ha en gemensam övertygelse kring dem, sedan går det att ha olika uppfattningar om enskildheter i den lutherska teologin. Men genom dessa fyra principer kan kyrkan omfatta det som är typiskt lutherskt.

Respons: *Hur kan Svenska kyrkan bejaka dessa principer i sin praktiska verksamhet?*

Appelqvist: Om det skulle hända skulle det absolut märkas i till exempel predikningar. Framför allt handlar det om att saker som kyrkan gör motiveras av en teologisk övertygelse. I dag tas ofta beslut mot bakgrund av det man tror folk blir nöjda med. Detta gäller för övrigt inte bara Svenska kyrkan utan också många andra samfund. Tonvikten ligger på det som passar in i samhällsklimatet och det som är mest praktiskt genomförbart. Dessa aspekter bör naturligtvis beaktas och det gjorde Luther och reformatörerna också. Men det måste finnas en grundläggande teologisk kärna som man hela tiden prioriterar över all hänsyn till nutida mänskliga behov.

Respons: *Men går det inte att också se Luther som en teolog som försökte omdefiniera kyrkan efter sin tid i ett slags tidig upplysningsanda?*

Appelqvist: Både ja och nej. Luther var del av en renässanskultur

som i förhållande till medeltiden kan sägas vara ett slags upplysningsprojekt. Men renässansens ideal var inte frihet, jämlikhet och broderskap utan att gå tillbaka till de antika källorna. För Luther var dessa källor Bibeln och viss mån kyrkans äldsta teologer, som Irenaeus och Augustinus. Det handlar alltså om en upplysning i ordets neutrala mening, det vill säga att man vill gå tillbaka till en källa och se hur den har förvanskats av traditionen. Det är annorlunda än en upplysning som med mänskliga medel strävar efter att ställa saker och ting till rätta inför framtiden. Men i dag är det många som läser Luther som just en tidig upplysningsman, därför är det viktigt att förstå den renässanskultur han var del av.

Respons: *Vilken ställning har det lutherska i dag inom Svenska kyrkan?*

Appelqvist: Definierar man det lutherska arvet på det sätt som jag nämnt har det en låg ställning inom Svenska kyrkan, åtminstone i praktiken. Samtidigt är det så att Svenska kyrkan faktiskt är låst av sin egen historia, det vill säga att man officiellt antagit den Svenska kyrkans bekännelseskrifter. Det är en ganska rejäl bok på 700 sidor som man skulle kunna säga är en sorts lagbok på luthersk grund. Om Bibeln motsvarar grundlagen så är detta i så fall de övriga lagarna. Svenska kyrkan har dock gjort tillägg som kan sägas motsvara förordningar och föreskrifter som används när man antar nutida beslut och överenskommelser. Men precis som en jurist inte kan bortse från grundlagen och lagarna, borde inte Svenska kyrkan kunna bortse från Bibeln och bekännelseskrifterna. I dag har man väldigt god kunskap om de nutida tilläggen, men betydligt sämre kunskap om de äldre beslut som officiellt är tagna och ska gälla högre än de nya.

Respons: *Vad får detta för problem?*

Appelqvist: Man kan säga att det blir ett utrikes- och ett inrikesproblem. Det utrikespolitiska gäller förhållandet till andra lutherska kyrkor som har Bibeln och bekännelseskrifterna gemensamt med Svenska kyrkan. När Svenska kyrkan sätter sina egna beslut från nutiden högst i stället för tvärtom blir det svårare att kommunicera med andra lutherska kyrkor i världen. Det skapar problem i vissa frågor.

Respons: *I vilka frågor bränner det till?*

Appelqvist: Det är framför allt i frågor om synen på kvinnor som präster och synen på äktenskapet där Svenska kyrkan lägger ned mycket krut. Om det rör sig om meningsskiljaktigheter om dopet eller nattvarden blir det sällan så känsligt trots att det är viktigare frågor rent teologiskt. Könet på den som är präst har inte samma tyngd och äktenskapet behöver kyrkan i princip inte ha med att göra. Men låt oss återgå till din förra fråga – det har också skapat ett inrikespolitiskt problem för dem som finns kvar i Svenska kyrkan och har den gamla uppfattningen att Bibeln och de lutherska bekännelseskriterierna ska sättas högst. De har nu blivit en minoritet som har lättare att samarbeta utåt, men svårare i sitt eget kyrkliga sammanhang. Följden blir slitningar inom Svenska kyrkan som organisation, eftersom de flesta nog vet att den gamla uppfattningen officiellt sett är mest riktig. Men det är bara en liten del av de kyrkligt aktiva som får ta konsekvenserna av att Svenska kyrkan bortser från sitt historiska arv.

Respons: *Det finns svårare sidor av det lutherska arvet. Jag tänker då på antisemitismen hos Luther. Hur har Svenska kyrkan hanterat detta?*

Appelqvist: För det första ska man vara restriktiv med ordet antisemitism i detta sammanhang. Jag, och många andra med mig, föredrar här att tala om antijudiskhet. Det finns ingenting hos Luther som har med koncentrationsläger och den sortens förföljelser att göra. Men att Luther hade en negativ syn på judiska religionsutövare under sin tid är uppenbart och detta är något som nazisterna senare kunde missbruka. Ska man förstå Luthers antijudiskhet krävs ett bredare europeiskt perspektiv på medeltiden där det fanns många som var betydligt mer extrema än Luther. Det är framför allt en bok av Luther som är väldigt antijudisk, flera av hans andra böcker var tvärtom ovanligt positiva till Gamla testamentet och betonade banden mellan judendomen och kristendomen.

Respons: *Men oavsett vilken term vi använder för Luthers motvilja mot de judiska, bör Svenska kyrkan tydligare göra upp med detta arv?*

Appelqvist: På ett sätt tycker jag Svenska kyrkan gör detta bra genom att erkänna att den sidan finns hos Luther. Samtidigt plockar Svenska kyrkan också enkla politiska poänger. Man vill visa hur långt vi har kommit i dag, att vi är mycket bättre än teologerna på

1500-talet. Det blir ett led i argumentationen att man inte kan utgå från en 1500-talstext och att vi måste frigöra oss från detta arv. Även om syftet är gott blir konsekvensen att Svenska kyrkan distanserar sig från det lutherska arvet som helhet. Skulle Svenska kyrkan däremot vara seriös i en sådan här fråga skulle man behöva gå igenom hela Luthers teologi och se hur det antijudiska är en del av en helhet och sedan göra upp med det om man nu vill det. En annan möjlighet är att betona att antisemitism och det antijudiska är olika saker och att det utifrån ett kristet perspektiv finns skäl att ta avstånd från vissa delar av den judiska tron, utan att man har en negativ syn på judiska personer, judiska samhällen eller judisk kultur. Det finns ju antijudiska avsnitt redan i Nya testamentet; den här spänningen i kristen tro och kultur går egentligen tillbaka till de första lärjungarna. Jag tycker förstås inte att detta är någon motsättning som man ska utveckla vidare, men jag menar att rimligen så finns den där så länge den teologiska uppfattningen inte ändras.

Respons: *Hur förhåller sig Luther till relationen mellan det religiösa och sekulära?*

Appelqvist: Han ser det sekulära som uttryck för Guds styrelse av världen i lika hög grad som det andliga. Det sekulära är därför inte underordnat det andliga hos Luther, de står sida vid sida. Utifrån Luthers synvinkel kan man säga att alla personer, oavsett tro, kan komma med goda råd när det gäller sekulära frågor. Luther har också ganska bestämda uppfattningar om att det på ett analytiskt plan går att dela upp världen och sortera frågor som är världsliga och andliga. Det var ett sätt för Luther att ägna hela sin uppmärksamhet åt kyrkan kan man säga. Ska kyrkan ha möjlighet att koncentrera sig på de fyra "allena" kan den inte vara upptagen av politiska projekt samtidigt, det överlämnas till världsliga myndigheter.

Respons: *Samtidigt finns det företrädare inom Svenska kyrkan som tvärtom hänvisar till det lutherska för sitt politiska engagemang. Vad ansåg egentligen Luther om sådan aktivism?*

Appelqvist: Frågan är egentligen oluthersk. På 1500-talet samlades de politiska aktivisterna i olika frikyrkliga rörelser, som ville skapa ett samhälle helt baserat på en specifik tolkning av den kristna tron. Dessa rörelser kallades för "svärmare" av lutheranerna och det är arvet från svärmarna som många inom Svenska kyrkans ledning

fullföljer i dag. Huvudproblemet är att man använder kyrkan som maktmedel för politiska frågor. Kyrkan blir då med sina sex miljoner medlemmar kraftfull och i den meningen är det fullt begripligt att den sekulära organisationen Humanisterna och vissa frikyrkor reagerar påtagligt mot Svenska kyrkan. Ingen annan organisation i Sverige kan göra politiska uttalanden med så många medlemmar bakom sig. Jag tycker däremot att det är helt legitimt att en person utifrån sin lutherska tro som suttit och arbetat med en politisk fråga tar ställning och skriver debattartiklar som privatperson. Med det blir problematiskt när några få personer i ledningen tar ställning i hela Svenska kyrkans namn. Tittar man på lagstiftningen ska egentligen den nationella nivån vara underordnad en lokal (församlingarna) och regional (stiften) nivå. I praktiken är det i stället raka motsatsen. Det kommer uttalanden från Uppsala som aldrig har varit nere på lokal nivå och vänt. Därför blir det falsk marknadsföring utåt som sår split inåt.

Respons: *I en artikel i Göteborgsposten har du hävdad att dessa uttalanden handlar om att skaffa mediala poäng. Vad får det för konsekvenser?*

Appelqvist: Låt mig ta ett brännande exempel. För några år sedan fanns något som hette Reva-projektet som förenklat gick ut på att poliser i samband med polisutredningar kunde be personer legitimera sig och om de inte hade skäl att vara i Sverige kunde de utvisas. Flera tunga personer inom Svenska kyrkan uttalade sig skarpt mot polisen och arbetssättet försvann också senare. I samband med terrorattentatet nu i april framkom redan efter några dagar att om polisen hade behållit det arbetssättet hade man haft bättre redskap att motverka att denna terrorist var i landet. Det är ju bara hypotetiskt, men om vi pressar argumentationen ytterligare kan det ju vara så att Svenska kyrkan som organisation har använts som maktmedel för att försäkra terroristen möjligheten att vara kvar i Sverige.

Respons: *Går det ändå inte att se någon positiv sida i den här typen av engagemang för flyktingar som grundar sig i kristen moral?*

Appelqvist: Jag menar inte att ställningstagandet behöver vara fel. Man kan tänka sig att en viss församling kritiserar att polisen går på två medlemmar som de firar gudstjänst med varje söndag och vill att de ska legitimera sig. Men i det här fallet var det bevisligen ingen

gemensam övertygelse för kyrkans sex miljoner medlemmar, här var det en maktdemonstration att uttala sig på detta sätt. I efterhand har dessutom det mesta av kritiken mot Reva visat sig vara felaktig och byggd på andra- och tredjehandsuppgifter.

Respons: *Vad är drivkrafterna till att man gör sådana här utspel?*

Appelqvist: Först och främst tror jag att flera i kyrkans ledning personligen har den frikyrkligt-svärmiska övertygelse som jag redogjorde för tidigare. Men i stället för att engagera sig i en liten frikyrka som passar deras egentliga tro går de in i Svenska kyrkan i syfte att utnyttja de maktpositioner som man kan få tillgång till där. Förmodligen finns det dessutom medieanalytiker på Kyrkokansliet som kommit på idén att politiska utspel gör kyrkan synlig och därmed populär hos dem som inte går i kyrkan så ofta. Kanske tänker man sig att de som tvekar att gå ur Svenska kyrkan ska ändra sig om de ser att kyrkan har detta engagemang. Det finns naturligtvis också medlemmar som stör sig på den sortens utspel. Men man prioriterar dem som reagerar positivt, de som inte uppskattar detta får däremot söka sig till andra kyrkor.

Respons: *Det talas numera om Svenska kyrkans kris på grund av medlemstappet. Vad beror detta på?*

Appelqvist: Jag tror inte Svenska kyrkan använder ordet kris, men det är ett faktum att medlemstalet sjunker med drygt en procent varje år, delvis av naturliga skäl men också på grund av att folk aktivt lämnar. Vissa menar att när kyrkan har kvar 40–50 procent av befolkningen så har man nått botten. För ungefär varannan medlem har ändå en övertänkt kristen identitet även om man inte går till kyrkan varje söndag. Men de som är mer negativa menar att det inte finns en sådan nedre gräns. Orsaken till medlemstappet är helt enkelt att de flesta inte har så stort intresse för kyrkan. Om man ska köpa hus eller lägenhet och räknar på lån kan man till och med få rådet av banken att lämna kyrkan för att spara några tusenlappar. Men sedan finns det många som går ut ur kyrkan av ideologisk övertygelse tillsammans med ett kristet engagemang. Jag tycker att kyrkan borde värna mer om dessa medlemmar. Förlorar man en medlem som ändå inte har visat något intresse borde detta inte vara så stor förlust, jämfört med någon som är intresserad av att utveckla verksamheten.

Respons: *Vad tycker du Svenska kyrkan bör göra för att bättre förvalta arvet efter Luther?*

Appelqvist: När det gäller präster och prästutbildning behövs mer tid åt studier av texter. När var jag i Jerusalem senast besökte vi ett romersk-katolskt prästseminarium där utbildningen var nio år lång, då läser man mycket historiska texter och lär känna sin bakgrund mycket mer än vad svenska präster gör. Rent organisatoriskt menar jag däremot att man måste hitta en struktur som mer stämmer med verkligheten, till exempel att en församling utgörs av dem som firar gudstjänst tillsammans i en kyrka och att de fattar beslut gemensamt om det som gäller för denna församling. Man kan ju också tänka sig att Svenska kyrkan läggs ned som nationell organisation och ersätts av en löst sammansatt paraplyorganisation för sådant som absolut måste skötas på nationell nivå.

Respons: *Närmar vi oss Luther genom att montera ned hierarkin?*

Appelqvist: Ja, det var ju precis så Luther gjorde, om man med hierarki menar sådant som människor har byggt upp och som inte bygger på människor som firar gudstjänst i en gemensam trosövertygelse. Det som Svenska kyrkan gör är snarare det som påvens kyrka gjorde på 1500-talet i bemärkelsen att man bygger upp en hierarki som i formellt avseende fungerar väl. Sedan avfärdar man alla som vill diskutera teologi genom att hävda att besluten är tagna i legal ordning. Historiskt fanns det en period mellan 1520 till 1620 då kyrkan i Sverige var en relativt självständig enhet, som Luther och de svenska reformatorerna Laurentius Petri och Olaus Petri ansåg att det skulle vara. Sedan tog kungen och statsmakten mer och mer makten över kyrkan. I slutet av 1600-talet blev kyrkan mer som ett departement i den svenska maktapparaten och det är det arvet man fortfarande brottas med. I det avseendet gör det heller inte så stor skillnad om det officiellt sett är en statskyrka eller inte. Många tror att det blev en väldig skillnad när kyrka och stat skildes åt. I praktiken blev det inte så.

Respons: *Var ute i världen förvaltas det lutherska arvet bäst?*

Appelqvist: Det finns ingen idealkyrka. Däremot kan man säga att det grovt sett finns tre strömningar som går åt rätt håll som jag ser det. I USA finns framför allt hos den lutherska Missouri-synoden stor kunskap bland prästerna. Jag var där och föreläste några veckor

och jag behövde verkligen läsa på för att komma upp i en god föreläsningnivå. Det är inte något problem som jag upplevt i Sverige där jag snarare måste anstränga mig för att förenkla. Sedan har jag sett positiva tendenser kring Östersjön, framför allt i Lettland och Litauen där man följer de lutherska principerna. Det tredje och kanske mest intressanta spåret är vissa afrikanska lutherska kyrkor som på många sätt fortfarande lever under den europeiska förmodernitetens villkor. Rent statistiskt lär det vara så att det är i dessa kyrkor som de lutherska bekännelseskrifterna trycks och nyöversätts mest. Det kan tyckas konstigt eftersom dessa skrifter har en tydlig europeisk inbäddning, vilket gör dem svårare för en afrikan att förstå. Ändå fungerar det och texterna blir lästa.

Respons: *Behöver den Svenska kyrkan en ny Luther i dag?*

Appelqvist: Nja, i så fall skulle det vara bra om det kom fler än en. Luther hade sina begränsningar som människa men han var inte ensam. Han hade en teologisk fakultet i Wittenberg där det fanns tre eller fyra andra som var av nästan samma kaliber. Det är klart att det skulle vara en fördel om Sverige hade en teologisk fakultet med samma kapacitet som den i Wittenberg.

Johannes Heuman är redaktör på *Respons och fil. dr i historia*.